

ŞAH İSMAİL VE SON TİMURLULAR

Yrd. Doç. Dr. Qiyas ŞÜKÜROV*

Özet

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Maverünnehir ve Horasan bölgeleri nedeniyle Safevî, Şeybanî ve Tımurlu devletleri arasında vuku bulan mücadeleler sırasında Safevî-Tımurlu ittifakının oluşumu bu çalışmanın temel araştırma konusunu teşkil etmektedir. Bölgedeki Tımurlu hâkimiyetinin sona ermesinden sonra Şah İsmail ile son Tımurlu şehzadeleri arasında cereyan eden haberleşmeler, bu şehzadelerin Safevî kuvvetleri tarafından desteklenmesi gibi konular araştırmanın ek tetkik sahasına girmektedir. Araştırmanın başlıca amacı, söz konusu dönemde Safevî-Tımurlu münasebetlerinin keyfiyetini ve muhteviyatını açıklığa kavuşturmaktan ibarettir. Bu bağlamda ehemmiyeti haiz birtakım sorulara yanıtlar aranmaktadır: XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Safevî ve Tımurlu devletleri arasındaki münasebetler nasıldı? Bu iki devleti yaklaştıran ve aralarında ittifak oluşmasını temin eden etkenler nelerdi? İttifakın oluşumu için nasıl bir diplomasi trafiği yaşandı? Bu ittifakın Safevî ve Tımurlu devletlerine somut bir yararı dokundu mu? Tımurlu Devleti'nin çöküşünden sonra Tımurlu bakiyelerine Şah İsmail'in yaklaşımı nasıl oldu? Tımurlu şehzadelerinden bilhassa Babur'u desteklerken, Şah İsmail'in gerçek amacı neydi? Araştırma alanının temel kaynakları göz önünde bulundurulurken yapılan tetkikler sonucunda bahsi geçen tüm bu sorulara yanıtlar aranmakla birlikte, XVI. yüzyılın böylesine kritik döneminde bu devletler arasında cereyan eden münasebetlerin keyfiyeti açıklığa kavuşmuş olacaktır.

Anahtar kelimeler: Tımurlu Devleti, Safevî Devleti, Şah İsmail, Hüseyin Baykara, Babur Mirza, Bediüzzaman Mirza.

Giriş

XV. yüzyılın son çeyreği ile XVI. yüzyılın ilk çeyreği Türk tarihi açısından mühim tarihsel dönemeç oluşturmaktadır. Yarım asrı kapsayan bu zaman dizini Tımurlu, Akkoyunlu ve Memluk devletlerinin çöküşüne, Osmanlı, Safevî ve Şeybanî devletlerinin yükselişine tanık olmuştur. Günümüz tarihçisinde veya tarihe meraklı iştiyaklı okuyucuda merak uyandıran ve üzerinde durulması gereken ehemmiyeti haiz vakıa olmakla birlikte, adı geçen devletler arasındaki ilişkilerin boyutu, ilginç biçimde, bahsi geçen çağın uluslararası siyasetine yön vermiştir. Bu hususu başlangıç noktası olarak kabul ettikten sonra, araştırma odağında bulunan konuyla ilgili aktüel bir soru gündeme gelmektedir: Safevîlerin tarih sahnesine çıkışı sırasında Tımurlu hanedanının panoramik durumu nasıldı? Bu sorunun yanıtı, genel olarak, şöyle özetlenebilir: Emir Timur'un vefatından sonra geniş imparatorluğu vuku bulan ayaklanmalar sonucunda parçalanarak küçülmüştü. Timur'un oğlu Şahrüh döneminde, Anadolu ve Suriye istisna olmak üzere, çeyrek asır boyunca siyasî çöküş ertelenmişti. Tımurluların ikinci toparlanma safhası ise Ebu Said Mirza dönemine (1455-1469) denk gelmektedir. Ne var ki bu hükümdarın vefat etmesinden sonra Timur İmparatorluğu kesin şekilde parçalandı, topraklar Tımurlu mirzaları arasında taksim edildi. Bu taksimata göre Semerkand ve Buhara havalisi Ebu Said'in oğullarından Sultan Ahmed Mirza'ya, Hindukuş ile Hisar dağları arasındaki bölge ile Bedehşan havalisi ikinci oğlu Sultan Mahmud Mirza'ya, Fergana havalisi üçüncü oğlu Ömer Şeyh Mirza'ya, Kabil ve Gazne mintikaları ise dördüncü oğlu Uluğ Bey Mirza'ya tahsis edilmişti (Bayur, 1987: II, 7). Timur'un torunlarından Hüseyin Baykara ise XV. yüzyılın son çeyreğinde Horasan, Kandahar, Belh, Hive ve Hazar denizine kadar uzayan bölgeler üzerinde kendi tahakkümünü oluşturmuştu (Bıyıktay, 1991: 7-8). Dolayısıyla Hüseyin Baykara döneminde Tımurlu hanedanı fiili olarak iki kola ayrılmıştı: Maverünnehir illerini Ebu Said'in çocukları, Horasan illerini ise Hüseyin Baykara yönetmekteydi (Yüksel, 2009: 37). Tımurluların son dönemindeki şehzadeler arası mücadelede ise Bediüzzaman Mirza ve Babur Mirza aktif roller üstlenmişlerdi.

Tımurluların müteferrik durumuna karşın, XVI. yüzyılın ilk on yılında Safevî cephesindeki gelişmeler önem arz etmektedir. XV. yüzyılın son çeyreğinde tasavvufî akımdan siyasal örgütlenmeye dö-

* Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, qiyassukurov@gmail.com

nüşen Safeviyye Tarikati, İsmail Safevî'nin şeyhlik postuna oturmasıyla birlikte Akkoyunlu hâkimiyet alanında aktif girişimlerde bulunarak yönetimi ele aldı; Acem ile Azerbaycan topraklarını, Irak ve Anadolu'nun belli kısımlarını tek devlet halinde bütünleştirdi. Yükseliş dönemi olarak karakterize edilebilecek süreç sonucunda Safevî Devleti; Osmanlı, Memluk, Şeybanî ve Timurlu devletleriyle sınır komşusu haline geldi. İlerleyen safhada adı geçen devletler arasında gerçekleşen münasebetler çağın uluslararası hesaplaşmalarını, politik ve ekonomik ilişkiler ağını oluşturdu. Bahsi geçen devletlerden Timurlular ile Safevîler arasındaki münasebetlerin nevi şahsına münhasır durumu vakidir. Timurlu-Safevî münasebetlerinin erken safhasına gerilim hâkimdir. Dostluk tandansları içeren politikaların taraflar arasında vaki olması tedrici olarak gerçekleşmiştir.

Timurlu-Safevî Münasebetlerinin Erken Safhası

Şah İsmail ile Timurlu şehzadeleri arasındaki münasebetlerin en erken ne zaman başladığı, üzerinde durulması gereken meseledir. Bu münasebetlerin oldukça erken dönemlerde başladığı söylenmelidir. Zira Şah İsmail'in 909 (1503) tarihli Rey seferinden sonra Demavend şehri ile Osta kalesi düştü; Hüseyin Baykara'nın oğullarından Esterabad valisi Muhammed Hüseyin Mirza şahın ordugâhına geldi (Âlem-i Ârâ-yi Safevî, 1350:202) ve müverrih Abdüllatif Kazvinî'nin ifadesiyle "padişahın üzengisini öpme şerefine nail oldu" (Kazvinî, 2011: 39). Şah İsmail'in bu Timurlu şehzadesini hürmet ve izzetle karşıladığı, Sâve ve Kum ülkelerini ona verdiği rivayet edilmektedir (Âlem-i Ârâ-yi Safevî, 1350:202). Muhammed Hüseyin Mirza'nın faaliyetleri itaatle sınırlı kalmamış, ilaveten, Şah İsmail'e mürid olmuştur. (Babur, 1987:II, 181). Bu yıllarda Safevî coğrafyasına göç eden bir diğer şehzade ise Muhammed Hüseyin Mirza'nın kardeşi Ebu Türâb Mirza idi ki Irak'a yerleştikten sonra sipahiliği bırakmış ve dervişliğe intisap etmiştir (Babur, 1987:II, 180-181). Bazı Timurlu şehzadeleri ise Şah İsmail'in baskılarından kaçarak, Horasan'a sığınmışlardır. Mesela; Miranşah'ın torunlardan Abdülbaki Mirza Safevî baskı nedeniyle Horasan'a göç eden ve burada itibar gören Timurlu şehzadelerinden sadece biridir (Babur, 1987:II, 192).

Müteakip Timurlu-Safevî karşılaşması Şah'ın Yezd seferinden sonra gerçekleşti (Recep 910/Aralık 1504). Bu sefer, Timurlu-Safevî münasebetlerinde yeni safha açtı, Hüseyin Baykara ilk kez Safevî Şahı'na elçi gönderme gereksinimi hissetti (Âlem-i Ârâ-yi Safevî, 1350:194-195). Elçilik heyetinin amacı, Yezd'deki başarılarından dolayı Şah İsmail'i tebrik etmekten ibaretti (Gündüz, 2010:81). Heyetin başında Herat şeyhülislamı Hoca Sadreddin bulunmaktaydı (Âlem-i Ârâ-yi Safevî, 1350:194) ve bu şahıs Baykara'nın mektup ve hediyelerini şaha iletmekle mükellefti. Mektup ise çağın dehası Alişir Nevai'nin kaleminden çıkmıştı ve tafsilatı oldukça ilginçti: Mektubunda hac edasına niyetli olduğunu beyan eden Hüseyin Baykara, Mekke yolu üstündeki ziyaretgahlara uğramanın kolaylaştırılmasını talep etmekteydi (Cemâlî, 1987:324).

Hüseyin Baykara'nın diplomatik girişimi, netice itibariyle, bu safhada başarısızlıkla sonuçlandı. Başarısızlığın nedeni neydi? Safevî-Timurlu münasebetlerindeki gerilim nasıl açıklanabilir? Somut olan durum şu ki ilişkilerin böylesine kritik safhasında Timurluların hediyeleri ve mektubunun içeriği Şah İsmail'i tatmin etmemişti. Safevî Şah'ı açısından mektupta dil ve üslup problemleri mevcuttu. Zira orada Şah İsmail'i tanımlamak amacıyla "mirza" lakabından istifade edilmişti (Âlem-i Ârâ-yi Safevî, 1350:194). Bu kavram yani "mirza" sözcüğü Farsçada "şehzade" veya "hükümdar" anlamlarına gelmekteydi (Amîd, 1379:II, 1878). Ama unutmamak gerekir ki "mirza" lakabı, bölgelere göre farklı anlamlar içermekte olup, sadece Çağatay coğrafyasında "hükümdar" veya "padişah" anlamını ihtiva etmekteydi (Âlem-i Ârâ-yi Safevî, 1350:194). İlaveten, söz konusu dönemde Çingiz Han soyundan gelenlere "han", Timur soyundan gelenlere ise "mirza" denilmekteydi (Bayur, 1987:II, 8). Civar ülkelerdeki birçok han veya kağanı alaşağı edip devletini kuran Timur'un kendisi ise sadece "mirza", "emir" ve "büyük emir" unvanlarını kullanmıştı (Roux, 2008:32). Bu nedenle Alişir'in üslubunda Timurlular açısından pek bir gariplik söz konusu değildi ve hitabette endişeye mahal yoktu. Oysaki Irak havâlisinde bu sözcük, "necip insan" anlamında kullanılmaktaydı (Âlem-i Ârâ-yi Safevî, 1350:194). Dolayısıyla kendini "cihan fatihi", "çağın İskender"i olarak addeden Şah İsmail'i "mirza" gibi daha küçük mertebeli yöneticilere reva görülen hâkimiyet telakkisi tatmin edemezdi. Safevî şahı, öte yandan, çevresine toplanan mürid kitlesini ve Türk kabilelerini dikkate almak zorundaydı. Bilakaydüşart biat eden kitle nezdinde şeyhlik ile şahlık vasıflarını mücessem kılan Şah İsmail'e, Akkoyunlu şehzadelerinden Murad Mirza ve Elvend Mirza'ya atfedilen hükümdarlık unvanı gibi düşük düzeyli hitabet biçimi pek yeterli gözükmezdi. Nitekim bu meseleye sert tepki gösteren Şah İsmail, içerisinde İranlı şair Sa'di Şirazi'nin "on derviş bir kilimde uyurken, iki padişah bir dünyaya sığmaz" mealinde beytinin bulunduğu bir mektup gönderdi (Âlem-i Ârâ-yi Safevî, 1350: 199-200). Timurlu elçisi ile hediyeler ise geri yollandı. Bunun yanında savaş günü meydanlarda marşlar okuyarak orduyu çatışmaya sevk eden çuğurculardan (çığırıcı) birkaçı da Hüseyin Baykara'ya irsal kılındı. Hüseyin Baykara'nın hediyeleri

arasında birkaç güzel sesli şarkıcı vardı ki bu armağanların Şah İsmail tarafından pek kaale alınmadığı ve kendi hizmetçilerine bile reva görmediği rivayet edilir. Muhtemelen bu diplomatik manevra ile Safevî Şahı, eğlence ve keyif ehli olmaktan ziyade hayatının savaşlarda geçtiğini ima etmek istemişti. Hüseyin Baykara ise çuğurcuları dinledikten sonra, her birisine at ve hediyeler vermek suretiyle gönüllerini hoşnut etmiştir.

Timurluların “diplomatik üslupsuzluğu” restleşme ile sınırlı kalmadı; Safevî kuvvetleri Tabes taraflarına saldırdı ve kale zapt edildi (Cemâlî, 1997:324). Horasan sınırlarında gözükken Safevî kuvvetleri, Sultan Hüseyin Baykara ile oğulları ve emirlerinin telaşına neden oldu. (Kazvinî, 2011:41) Zira Timurlular açısından somut olarak Safevî tehlikesinin varlığı hissedilmişti. Tabes hareketi, Bediüzzaman Mirza başta olmak üzere, birçok Timurlu şehzadesinin Şah İsmail ve devletine kuşkuyla yaklaşmasına neden oldu. Henüz Safevî Şahı ile çatışmak istemeyen Hüseyin Baykara ise gösterişli hediyeler göndermek suretiyle Şah'ın gönlünü aldı (Gündüz, 2010:82). Böylece karşılıklı saldırmazlık içeren “gizli barış”, Sultan Hüseyin Baykara'nın 911'in Zilhicce ayında (Mayıs 1506) vefat etmesine kadar sürdü.

Şah İsmail Hizmetindeki Timurlu Şehzadeleri

Sultan Hüseyin Baykara'nın vefat etmesi Timurlu-Safevî münasebetlerinde somut değişim rüzgârları estirdi. Her şeyden önce, Baykara ahfadı taht mücadelesine tutuştu. Vefatından sonra Hüseyin Baykar'ın geride on dört oğlu ve bir kızı kalmıştı. Oğullarının en büyüğü Bediüzzaman Mirza idi (Babur, 1987: II, 180). Bu şehzade vakti zamanında, itaatsizlik göstererek, Hüseyin Baykara'yı çok uğraştırmıştı. Baykara sonrasındaki dönemde Bediüzzaman Mirza'nın iktidar hırsı tavana vurdu ve Horasan merkezli Timurlu tahtına adaylığını koydu. Gelgelelim, Bediüzzaman Mirza yegâne taht adayı değil ve kısa sürede rakipleri zuhur etmişti. Müteveffa sultanın en çok sevdiği oğlu Muzaffer Mirza'nın ismi bu sıralar pek zikir edilir olmuştu. Uzun görüşmeler sonucunda makul çözüm bulundu ve Baykara oğullarından Bediüzzaman Mirza ile Muzaffer Mirza müşterek olarak hükümdar ilan edildiler (Aka, 1995:143). Bu vakıa, bir iklimte iki padişahın hükümdar olamayacağı Timurlu tarihinde pek duyulmuş bir olay değildi. Zamanla adı geçen hükümdarların yetki ve atamalarında çatışmalar yaşandı. Örneğin; Herat valiliğine tayinde sorun çıkmıştı; Şeyh Ali Tagayî'yi Bediüzzaman Mirza, Yusuf Ali Kökeltaş'ı ise Muzaffer Mirza vali olarak tayin etmişti (Babur, 1987, II, 201). Anlaşıldığı gibi, ülkedeki çifte yönetim iç kargaşa doğurmuştu. İlaveten, çeşitli mizaçlı olmaları nedeniyle bir süre sonra ordu ve yönetim işlerindeki etkileri de kayboldu (Bıyıktaş, 1991: 22). Çifte yönetim biçimi civar ülkelerle ilişkileri de etkiledi ve Çingiz Han ahfadından Şeybek Han serbest faaliyet alanı buldu. Üstüne üstelik, Timurlu tahtı uğrundan mücadele şiddet arz etti. Böylesine kritik safhada Baykara oğullarının bir kısmı siyasi entrikalardan uzak kalmayı tercih etti, diğer kısmı ise Safevî safına katıldı. Timurlu şehzadelerinin böylesine saf değişmelerinde etkin unsurlar nelerdi? Bilhassa Bediüzzaman Mirza ile Babur Mirza gibi iki galiz mizaç şehzadenin Şah ile koordineli politika yürütmesini temin eden etkenler nelerdi? Bu tür sorular, her halükarda çağdaş tarihçiyi ilgilendiren meseleler arasındadır. Vakıa şu ki, Timurlu şehzadeleri birbirleriyle mücadelede Safevî desteğini edinmek için yarış halindeydiler. Mesela; Safevî sarayı ile iletişim halinde olan Bediüzzaman Mirza, veliahtlığını Şah İsmail'e teyit ettirebilmişti. Görünüşe bakılırsa, ufukta beliriveren Şeybanî tehlikesi, Bediüzzaman Mirza başta olmak üzere, birçok Timurlu şehzadesini Safevî safına itmisti (Âlem-i Ârâ-yi Safevî, 1350: 269-270). Bu şehzade, Muhammed Şeybek Han'ın Horasan seferi nedeniyle Cürcan'ı kendi kaderine terk ederek, Şah İsmail'in sarayına yollanmıştı (Khwandamir, 1994: III/2, 546). Kardeşleri İbn Hüseyin Mirza ile Feridun Hüseyin Mirza da Şah İsmail'in yanına gitmiş ve müverrih Abdüllatif Kazvinî'nin ifadesiyle “Taht-ı Hümayun'un huzuruna çıkmakla şerefelenip, iftihar ve yücelik bulmuşlardı.” (Kazvinî, 2011: 44). Şehzadelerden İbn Hüseyin Mirza, birkaç sene boyunca Şah İsmail himayesinde yaşadıkdan sonra, 919'da (1514) Kaşan'da meydana gelen bir vakada vefat etmiştir (Khwandamir, 1994: III/2, 547). Bediüzzaman Mirza ise üç-dört ay hükümdar sarayında yaşadıkdan sonra Rey'e yerleştirilmiştir (Khwandamir, 1994: III/2, 547).

Hüseyin Baykara'nın vefatından sonraki devire tekabül eden Safevî-Timurlu yakınlaşmasının, kuşkusuz, birçok nedeni vardı. Safevî kaynaklarında bu hususla ilgili ek ipuçları vardır. Mesela; Abdüllatif Kazvinî, meseleyi Şeybek Han'ın Muharrem 913 tarihli (Mayıs 1507) Horasan seferiyle ilişkilendirmektedir (Kazvinî, 2011:43-44). Öte yandan, Horasan illerinin cazipliği Safevî Şahının muhayyilesini süslemekteydi; Azerbaycan, Şirvan, İrakeyn, Fars, Kirman ve Diyarbakır havalisinde Safevî tahakkümünün tesisi aşamasında Horasan illerindeki Timurlu hâkimiyeti sona ermiş ve bu ülkeler Çingiz Han ahfadından Şeybek Han tarafından zapturapt edilmişti. Safevî-Şeybanî çatışmasını körükleyen pek çok unsurdan bir tanesini de bu mesele teşkil etmekteydi. Daha net ifadeyle Horasan illerini kimin kontrol edeceği hususunda çıkan tartışmalar Safevî-Şeybanî çekişmesini körüklemişti (Allou-

he, 2001:75-77). Çekişmenin arka planında, kuşkusuz, birçok ekonomik ve sosyal etken de vardı. Horasan illerindeki Şiilerin durumu ve Şiiliğin yayılma alanıyla ilgili meseleler, Safevî-Şeybanî çatışmasını tetikleyen unsurlar arasındaydı (Cemâlî, 1987:322). Böylece Şeybanîlerin Safevîlere komşu olması, beraberinde yeni sorunlar doğurmuştu. Bu süreçte her iki devlet arasında birkaç kez elçiler gidip gelmiş olup, karşılıklı ironi içeren mektuplar ilgili mercilere ulaşmıştı (Gündüz, 2010: 95-96). Şah'ın doğrudan Horasan meselesiyle ilgilenmesi ise 915 (1509) senesinden sonra oldu. 915'in Şaban ayında (Ağustos 1509) bizzat Merv önlerine kadar gelen Şah İsmail, Şeybanî kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Şeybek Han ise savaş meydanında öldürüldü (Kazvinî, 2011: 49-50), eski Türk geleneklerine göre kafatası kesildi, altınla kaplandı ve şarap kadehi yapıldı (Roux, 2008: 277-278). Şeybek Han'ın ölümü, Horasan'daki Safevî-Şeybanî çatışmalarını sonlandırmaktan ziyade alevlendirdi ve müteveffa hanın oğulları Timur Han ile Übeydullah Han Safevî genişlemesinin karşısına dikildiler. Horasan'daki Safevî kuvvetlerin başında ise Necm-i Sani isimli genel komutan bulunmaktaydı. Ceyhun nehrini geçen Necm-i Sani'nin Maverâünnehir içlerine sefer planları yaptığı günlerde, Timur ahfadından Babur Mirza, Safevî hizmetine girdi ve Necm-i Sani'nin ordusuna katıldı (Kazvinî, 2011: 53). Babur Mirza'nın Şah İsmail'e yakınlaşmasını sağlayan unsurlar nelerdi? Babur'un özne kayıtlarını içeren hatıratı bu olay hususunda sessizdir. Zira hatıratın 914'ten 925'e kadar olan senelerini ihtiva eden varaklar ya kayıptır ya da kayda geçmemiştir. Dolayısıyla Babur'un meseleye nasıl yaklaştığını tespit etmek zor ve muğlaktır. Zorlukları olmakla birlikte böylesine kritik bir mesele nasıl açıklanmalıdır? Çağdaş tarihçi açısından meselenin Şah İsmail-Babur Mirza ikileminde önem arz eden boyutları vardır. Katılma kadarki süreçte Babur Mirza, sırasıyla Fergana, Semerkand ve Kabil padişahı olarak faaliyetlerde bulunmuştu. Babur'un muasırı Semerkand yöneticisi Mahmud Han'ın dul eşi Zühre Begim'in evlilik yolu ile şehri Muhammed Şeybek Han'a teslim etmesi dengeleri değiştirmiş olup, Babur'un istikbali altüst etmişti (Bıyıktay, 1991:13). Ek olarak, Maverâünnehir şehirlerinin kontrolünü ellerinde bulunduran mirzalar ile tarhanlar iç çatışmaya tutuşmuşlardı; bilhassa Cihangir Mirza ile Babur Mirza arasında gerçekleşen açık veya gizli rekabet Maverâünnehir'deki Şeybanî etkisini güçlü kılan unsurlar arasındaydı. Böyle bir ortamda Babur Mirza kendini Muhammed Şeybek Han ve ahfadı ile mücadele halinde bulmuştu. Şeybanî kuvvetleri ile Babur kuvvetleri arasında birçok çatışma gerçekleşmiş, nihayetinde, Semerkand ile Buhara kaybedilmişti (Bayur, 1987: II, 11-12). Bu mücadelede Babur Mirza'yı zayıf düşüren diğer unsur ise ordusunun müteferrik durumuydu. Görünüşe göre, Muhammed Şeybek Han'ın Maverâünnehir ve Horasan illerindeki genişlemeci siyasetini engelleyebilecek herhangi bir Timurlu şehzadesinden bahsedilemezdi. Timuroğulları'nın elinde bulunan bütün eyaletler birer birer Muhammed Şeybek Han tarafından zapturapt altına alınmıştı. Köşe bucakta kalan şehzadelerin bir kısmı kendi isteği, diğer kısmı ise kerhen Şeybanîler safına katılmıştı (Babur, 1987: II, 237). Geriye sadece Babur Mirza kalmıştı ki onun hâkimiyet alanı Kabil ve havalisi ile sınırlıydı. Hatıratındaki kayıtlardan öğrenilebildiği kadar ile Şeybek Han gâilesinin izale edildiği günlerde Kunduz taraflarında bulunan Babur, küçük ölçekli Endican meselesini çözmekle meşgul idi (Babur, 1987: II, 221). Dolayısıyla Timurlu coğrafyasının genel sorunlarından ziyade lokal sorunlarla uğraşmaktaydı. Timurlu etkinliğinin sona erdiği böylesine kaotik ortamda az miktarda askerî güce sahip Babur'den bundan fazlası beklenemezdi. Şah İsmail'in muasırı olan Babur Mirza, aslında en azı onun kadar fatih ruha sahipti, Timur yolunun en kabiliyetli devamcısıydı. Durumun farkında olan Babur ise amacına ulaşabilmek için çatışmaktan ziyade müttefik arayışlarına hız vermişti. Onun genel karakteri hep böyleydi; karşılaştığı tüm meseleleri çatışmadan ziyade uzlaşma yolu ile çözmeyi tercih ederdi. Bunun için civar ülkeler katında diplomasi becerilerini kullanarak ittifak oluşturmayı önemsemişti (Roux, 2008: 119-120). Seleflerinin senelerden beri mücadele halinde olduğu Şeybek Han tehlikesini bertaraf eden Safevî askerî yardımı sayesinde yeniden Maverâünnehir'i kontrol altına tutabilirdi.

Babur-Şah İsmail ittifakını temin eden birçok diğer unsurlar bu dönemde devriyeye girmişti. Muhammed Şeybek Han, 1501 tarihli Semerkand kuşatmasından sonra, Babur'un kız kardeşi Hanzade Begim ile evlenmişti (Roux, 2008:191-192) ki, Merv savaşında Şeybek Han'ın yenilgiye uğramasından sonra, esir olarak ele geçirilen bu prensese saygıyla davranan Şah İsmail, kıymetli hediyelerle birlikte onu Babur'e göndermişti. Şah İsmail'in saygın davranışı, Babur'u etkilemiş olmalıdır ki hemen akabinde ittifak kurulması için uygun zemin oluştu. Hanzade Begim'in eşlik ettiği Safevî elçilerini saygıyla karşılayan Babur, şahın ittifak önerisini kabul etti ve kuzeni Mirza Han'ı, beraberinde hediyeler, teşekkür mektubu ve işbirliği planı ile karşı tarafa gönderdi (Roux, 2008: 280). Dolayısıyla Şah İsmail'in Özbekler karşıtı ittifak oluşturma planları başarıya ulaşmıştı. İttifak siyasetine uygun olarak, Maverâünnehir'deki askerî operasyonlarda Babur'e her türlü destek verilmeliydi. Fethedilen yerler ise bilâkaydüşart Babur'e bırakılmalıydı (Bıyıktay, 1991:24-25). Başka bir ifadeyle destekleme siyasetindeki gerçek amaç, Maverâünnehir'de Safevî güdümünde "tampon devlet" oluşturmaktan ibaretti. Dolayısıyla şahın taviz vermiş gibi gözükten siyasetinin amacı oldukça belirgindi. Zira yardımı kabul eden

Babur Mirza, Necm-i Sani ile birlikte şark cephesindeki Safevî ordusunun eş komutanı haline gelmişti. Böylece Safevî kuvvetleri ile birleşen Babur Mirza; Hisar, Semerkand, Taşkent, Fergana ve Buhara gibi Maverâünnehir şehirlerini geri aldı. Buhara'da Şah İsmail adına hutbe okuttu, askerleri ise on iki dilimli Kızılbaş börekleri taşımaya başladılar (Bıyıktaş, 1991:25). Akabinde Şiiliği çağrıştıran sikkeler darp edildi. Bu sikkelerden birkaçının günümüze ulaştığı ifade edilmelidir. Mesela; British Museum'da korunan sikkelerin bir yüzüne "Lâilâhe illallâh, Muhammedün Resûlullâh, 'Aliyyün Veliyullah", diğer yüzüne ise "Sultân Bâbur Bahâdır" kelimeleri ve oniki imamın adları hakkedilmiştir (Bayur, 1987: II, 15).

Şah İsmail adına hutbe okutulması ve Şiiliği sembolize amaçlı paralar darp edilmesi, Kızılbaş börtü giyilmesi ne anlama gelmekteydi? Bu belirtilerden hareketle Babur'un Kızılbaşlığa mütemayil olduğu ve Safeviyye ocağına intisap ettiği söylenebilir mi? Sırası gelmişken, Timurlu coğrafyasındaki Şiiliğin Babur'den önce intişar ettiği söylenmelidir. Hanedan mensupları her ne kadar Ehl-i Sünnet itikadına müntesip gözükseler de, ülkenin Gilan, Huzistan, Mazenderan gibi bölgelerinde Şiiliğe mütemayil kitleler vardı. Şahrüh döneminde medreselerde verilen Ehl-i Sünnet odaklı eğitim ve Şiiliğin engellenmesi hususunda atılan adımlar, bu cereyanın Timurlu coğrafyasında yayılmasını bir türlü engellememişti (Aka, 1995:192). Son Timurlu hükümdarlarından Hüseyin Baykara Şiiliğe sempatik yaklaşan iki hanedan mensubundan birisi olarak kabul görmektedir (Yüksel, 2009:25). Şiilik ile itham edilen diğer hanedan mensubu ise Ebu Said'in torunlarından Baysungur Mirza'dır. Rivayetlere göre Baysungur Mirza sonralar bu itikattan vazgeçerek, Sünniliğe yönelmiştir (Babur, 1987: I, 72). Adının Şiilik ile anılması ise hocası Seyyid Mahmud'un Şii meşrep olmasından dolayı olmalıdır. Hüseyin Baykara ise tahta geçişi sırasında on iki imam adına hutbe okunmasına cevaz vermişti (Aka, 1995:137). Fakat Molla Cami ve Alishir Neva'i'nin etkisiyle bir süre sonra Ehl-i Sünnet itikadına rücu etmiştir (Yüksel, 2009:37, 136). Hüseyin Baykara'nın Şiilik temayülü bu vakıya ile sınırlı kalmamıştır. Sultan Sencer döneminde Belh civarında olduğu rivayet edilen ve Moğol istilasıyla unutulmuş olan Hz. Ali'nin mezarı 1481'de yeniden keşfedilmiş (Alan, 2007:219), Hüseyin Baykara'nın emriyle mezarın üstüne yeni bir türbe inşa edilmiş, etrafına ise çarşı ve hamamlar kurulmuştur. Böylece burası Şiiliğin kutsal mekanlarından birisine tahavvül ederek, Mezar-ı Şerif adı ile günümüz Afganistan'ının mühim şehirlerinden birine dönüşmüştür (Aka, 1995:137-138).

Sultan Hüseyin Baykara'nın oğullarından birkaçının Şii eğilimli olduğunu da buraya eklemek gerekir. Mesela; Esterabad valisi Muhammed Hüseyin Mirza'nın Rafizî meşrep olduğu ve Şah İsmail'in müridleri arasında bulunduğu rivayet edilir (Babur, 1987, II, 181). Babur Mirza'nın bizzat Şiiliği benimsemesi meselesine gelince, Şah ile ittifak ahkâmına uymak zorunda kaldığı açıktır. Dolayısıyla Safevî desteğini etkin biçimde kullanabilmek için Ortadoğu'nun bu yeni ve kuvvetli devletinin kuruluş felsefesini benimsemiş gibi gözüküyordu. Nitekim ordu efradı ve halk katındaki homurdanmalardan dolayı dinî temayüller içeren bu siyaseti bir süre sonra terk etmiştir.

Babur Mirza ile Necm-i Sani komutasındaki birleşik Safevî-Timurlu kuvvetleri ile Şeybanî kuvvetleri arasındaki müteakip gelişmeler şöyle özetlenebilir: Taraflar arasındaki nihai savaş 919'un Ramazan ayında (Kasım 1513) Gücdovan havalisinde meydana geldi ve savaşı birinciler kaybettiler. Bozguna uğrayan Safevî-Timurlu ordusunun komutanlarından Necm-i Sani savaş meydanında öldürüldü, Babur Mirza ise Gazne taraflarına çekilmek zorunda kaldı (Kazvinî, 2011: 54-55). Safevî valisi Lala Hüseyin Bey ise Horasan'ı kendi kaderine bırakarak firar etti. Horasan havalisindeki gelişmeler Şah İsmail'in dikkatini çekti ve bölgeye ordu sevk etti. Şah'ın Horasan'a gelişini haber alan Ubeydullah Han ve Timur Han ise Maverâünnehir'e çekilmek zorunda kaldılar.

Sonuç

Maverâünnehir ve Horasan illerindeki Safevî-Timurlu-Şeybanî çekişmesinin sonu ne oldu? Netice-leri birkaç açıdan değerlendirmeye tabi tutmak mümkündür. Öncelikli olarak, Osmanlı Sultanı I. Selim'in Acem seferi, bu mücadeleyi bir süreliğine erteledi. Ülkenin batı sınırlarında beliriveren Osmanlı tehlikesi, Şah İsmail'in önceliklerini değiştirdi ve tüm imkânlarını Osmanlılar ile mücadeleye seferber etti. Binaenaleyh Maverâünnehir ve Horasan illerindeki nüfuz mücadelesi bir süreliğine askıya alındı; Babur önderliğinde Maverâünnehir'de "tampon devlet" oluşturma projesi böylece realiteye dönüşemedi. Durumun farkında olan Babur ise Afganistan taraflarına çekilerek, Hindistan fütuhati için çalışmalar başlattı (Bayur, 1987: II, 16). Osmanlı tehlikesi Şah İsmail himayesindeki diğer Timurlu şehzadelerinden bilhassa Bediüzzaman Mirza'nın da istikbalini belirledi. Tebriz'in Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmesinden sonra, Sultan Selim'in huzuruna çıkan bu şehzade, fetih münasebetiyle tebriklerini sundu. Bediüzzaman Mirza'ya ihtiramda kusur etmeyen Sultan Selim ise şehzadenin İstanbul'a nakl olunmasını emretti (Khwandamir, 1994: III/2, 548). Onun ileride Maverâünnehir işlerinde kullanıl-

ması muhtemel bir düşünce olarak değerlendirmeye tabi tutulabilir. Lakin bu Timurlu şehzadesinin ömrü müstakbel gelişmeleri görmek için vefa etmedi; İstanbul'a vürudundan dört ay sonra veba hastalığına yakalandı ve vefat etti (Cemâlî, 1997: 326). Oğlu Muhammed Zaman Mirza ise Şah İsmail'e sığındı, gün geçtikçe izzet ve şanında artış meydana geldi, 920'deki (1514) Esterabad, 922'deki Belh hareketlerine katıldı ve 929'a (1523) kadar Belh'in yönetimini elinde bulundurdu (Khwandamir, 1994: III/2, 548-554). Timurlu-Safevî münasebetleri hususunda son olarak söylenebilecekler ise şöyle özetlenebilir: Babur Mirza'nın Hindistan fütuhata yönelmesi, Bediüzzaman Mirza'nın vefat etmesi ve diğer son şehzadelerin bir şekilde tarih sahnesinden çekilmeleri neticesinde Maverâünnehir ve Horasan illerindeki Timurlu etkinliği tamamen sona erdi ve bu süreçten sonraki çatışmalar doğrudan Safevî-Şeybanî ekseninde gerçekleşmiş oldu.

Kaynakça

- AKA, İsmail (1995), *Timurlular*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ankara.
- ALAN, Hayrunnisa (2007), *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, Ötüken Neşriyat İstanbul.
- ALLOUCHE, Adel (2001), *Osmanlı-Safevî İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi*, çev. Ahmed Emin Dağ, Anka Yayınları İstanbul.
- AMÎD, Hasan (1379), *Ferheng-i Amîd*, I-II, Müessesesi-i Emîr Kebîr Tehrân.
- BABUR, Gazi Zahirüddin Muhammed (1987), *Vekayi: Babur'un Hâtıratı*, çev. Reşit Rahmeti Arat, I-II, TTK Yayınları Ankara.
- BAYUR, Y. Hikmet (1987), *Hindistan Tarihi: Gürkanlı Devletinin Büyüklük Devri (1526-1737)*, I-III, TTK Yayınları Ankara.
- BIYIKTAY, Halis (1991), *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, TTK Yayınları Ankara.
- CEMÂLÎ, Muhammed Kerîm Yûsuf (1997), *Zendegânî-yi Şâh İsmâîl-i Evvel*, İntişârât-ı Muhteşem Kum.
- GÜNDÜZ, Tufan (2010), *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınevi İstanbul.
- KAZVİNÎ, Abdüllatif (2011), *Safevî Tarihi*, çev. Hamidreza Mohemmednejad, Birleşik Yayınevi Ankara.
- KHWANDMIR (1994), *Habibu's-Siyar: The Reign of the Mongol and the Turk-Part Two: Shahrukh Mirza-Shah Ismail*, çev. W. M. Thackston, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University.
- ROUX, Jean-Paul (2008), *Babur: Büyük Moğolların Tarihi*, çev. Lale Arslan-Özcan, Kabcacı Yayınevi İstanbul.
- ŞÜKRÎ, Yedullâh (1350), *Âlem-i Ârâ-yi Safevî*, İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng Tehrân.
- YÜKSEL, Musa Şamil (2009), *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, TTK Yayınları Ankara.